

СТАВИЦЬКА
Анастасія Володимирівна,
аспірантка кафедри історії
та культури України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

КИЇВСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ (1917-1924) ЯК ПЕРШИЙ ОСЕРЕДОК ГАЛУЗЕВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розкривається становлення та розвиток Київського археологічного інституту як навчально-наукової корпорації.

В статье раскрывается становление и развитие Киевского археологического института как учебно-научной корпорации.

The article deals with the establishment and development of the Kiev Archaeological Institute as an educational and scientific corporation.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питання, пов'язане з розглядом стану археологічної освіти в Україні, починаючи від початку становлення археологічних інститутів і закінчуючи їх реорганізацією у 1924 р., до останнього часу залишалося не висвітленим у достатньому і повному обсязі. Назріла потреба створення історії української археологічної науки вимагає розробки низки питань, зокрема й вивчення становлення і розвитку археологічної освіти в Україні. До маловивчених проблем належить розвиток археологічної освіти на її початковому етапі, тобто, до створення профільних кафедр в університетах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково вивченням даного питання займалися І. Матяш, А. Гомоляко, О. Юркова [3; 1; 10]. Так, І. Матяш в 2001 р. захистила докторську дисертацію «Архівна наука і освіта в Україні 1917-го – 1930-х років»; де в одному з підрозділів відтворила історію створення та функціонування перших навчальних закладів для підготовки архівних

працівників, виокремила 5 етапів функціонування Київського археологічного інституту. Праці О. Юркової присвячені білорусько-українському вченому Митрофану Вікторовичу Довнар-Запольському, який з жовтня 1917 р. по серпень 1919 р. очолював Київський археологічний інститут. Предметом дослідження А. Гомоляко був процес формування та становлення В.Ю. Данилевича як вченого, педагога та організатора науки, його наукова та педагогічна діяльність, еволюція його наукових поглядів у контексті загальних тенденцій розвитку вітчизняної історичної науки та суспільно-політичних реалій. **Метою** даної статті є дослідження історії започаткування та подальшої діяльності Київського археологічного інституту (далі – КАІ) як вищого навчального закладу, призначеного готувати музеєзнавців, археологів, етнографів, істориків мистецтва, археографів та архівістів.

Виклад основного матеріалу. В Україні задум створення археологічного інституту виник ще в кінці XIX – на початку XX ст. і пов'язаний з XI (Київ, 1899) та XII (Харків, 1902) археологічними з'їздами. Перші спроби організації археологічного інституту в Києві при Імператорському університеті св. Володимира, здійснені в 1904 р. В.М. Перетцом, не мали успіху [3, с. 139–140].

Діяльність щодо створення КАІ активізувалася в грудні 1909 р. У першому півріччі 1910 р. ініціативна група у складі М.П. Василенка, В.Ю. Данилевича, М.В. Довнар-Запольського, В.С. Іконнікова, В.О. Кордта, О.М. Лук'яненка, Г.Г. Павлуцького, В.С. Перетца, В.О. Розова, А.І. Сонні виробила основні принципи діяльності інституту, проект статуту і програми, узгодила список засновників, ескізи нагрудних знаків. Засновники КАІ взяли за основу статуту Петербурзького (1877) і Московського (1907) археологічних інститутів, прагнучи при цьому втілити своє бачення нової для України науково-навчальної інституції й врахувати місцеву специфіку. КАІ мав створюватися для розробки питань археології, археографії, російської історії, спеціальних історичних дисциплін, бібліотекознавства та підготовки спеціалістів для посад у архівах, музеях і бібліотеках, урядових, суспільних,

приватних. Знайомство з українською історією, культурою, мовою навчальним планом не передбачалося [3, с. 143–150].

У вересні 1910 р. попечителю Київського навчального округу П.О. Зилува надійшли установчі документи з відповідним «прошенієм». Під час розгляду проекту Науковий комітет МНО висловив низку принципових зауважень. В довідці щодо справи КАІ вказувалося на деякі неточності та неузгодженості установчих документів (у питаннях про вільних слухачів, права членів і слухачів, викладання курсу історії). Наголошувалося також на майже повній тотожності положення зі статутом Московського археологічного інституту. Чи не найсуттєвішим видавалося питання про матеріальне забезпечення інституту. Відтак Науковий комітет визнав проект «неподлежащим утверждению». Проте будь-яких змін чи доповнень до положення засновники не внесли.

Новий етап розвитку подій навколо КАІ ініціювали не його фундатори. На початку грудня 1914 р. ректор Університету св. Володимира М. М. Цитович отримав від МНО листа з нагадуванням: «со времени возбуждения ходатайства прошло 3 года и за этот срок никаких запросов о судьбе его не поступало... департамент Министерства Народного Просвещения желает выяснить предварительно дальнейшее направление настоящего дела, не оставили ли учредители по тем или иным причинам самую мысль об основании института» [8]. У січні 1915 р., в останній рік свого перебування на цій посаді, М.М. Цитович передав питання про відкриття КАІ на висновок історико-філологічного факультету, особисто контролюючи його вирішення. Результат був несподіваним. Відповідь декана факультету М.М. Бубнова засвідчила небажання повертатися до цієї справи: «Историко-филологический факультет не нашел возможным рассматривать ... дело об учреждении археологического Института в Киеве, так как, хотя в числе инициаторов его и находятся члены факультета, но не сам факультет, как учреждение. По сему дело сие надлежит выдать той комиссии, которая была уполномочена хлопотать о сем, то есть проф. В.С. Иконникову, М.В. Довнар-Запольскому, Г.Г. Павлуцкому, приват-

доценту В.Е. Данилевичу» [8]. У зв'язку з воєнними подіями університет був евакуйований до Саратова. Клопотання про відкриття інституту поновилися 1916 р. після його повернення до Києва. Цього разу ініціативу взяв на себе зібраний проф. М.В. Довнар-Запольським гурток істориків та археологів – переважно викладачів Університету св. Володимира і Київської духовної академії. Підготовлені установчі документи планувалося передати до МНО в лютому 1917 р., але бурхливі політичні події знову затримали справу.

Наталія Полонська-Василенко так згадує події березня 1917 року: «Після мого повернення з Москви ми розпочали знову роботу з приводу заснування Археологічного інституту. Завиткевич закінчив свою прекрасну записку, у якій обгрунтовував конечну потребу у заснуванні Інституту. Треба було зібрати підписи видатних наукових та громадських діячів під цією запискою. Спочатку справа йшла дуже добре, але, не кажучи чому почав кривитися Павлуцький. Дуже добре знаючи його як людину примхливу, я не надала тому значення. ... Я була страшенно здивована, коли на моє прохання підписати записку про Археологічний інститут Біляшівський мені відповів льодовим тоном, що може підписати цю заяву лише тоді, якщо буде застережено, що виклади мають бути лише на українській мові. Всі мої доводи, що цього не можна ставити як вимогу – що це значить позбавити Інститут можливості запросити якогось з європейських або навіть російських дослідників, які могли б читати виключно українською мовою, надто вузьке – не впливали. Біляшівський почервонів, як завжди робилося з ним, коли він хвилювався, і повторив різко відмовлення. Я була страшенно схвильована: вперше я зустріла таке ставлення, на жаль – не востаннє. ... В страшний момент, коли насувався большевизм, в Україні почався між інтелігенцією розкол...» [7, с. 296–298].

У квітні 1917 р. складену проф. В.З. Завитневичем «Записку об Археологическом Институте в Киеве», у якій формувалися мета й завдання інституту, обгрунтовувалася необхідність його створення, подали до МНО. Позитивному вирішенню питання сприяла розпочата весною 1917 р. розробка проекту реформування вищої освіти в Росії, яким передбачалося заснувати

вищі навчальні заклади для підготовки архівістів, бібліотекарів, мистецтвознавців, музеєзнавців у Москві, Одесі, Ташкенті, Іркутську. На разі вже 30 серпня Тимчасовий уряд дозволив фундацію у Києві Археологічного інституту згідно з законом від 1 липня 1914 р. про «приватні навчальні заклади, класи і курси відомства Народної Освіти», але статут не затвердив. 27 жовтня 1917 р. на першому організаційному засіданні члени-засновники КАІ закритим балотуванням одноголосно обрали директором інституту професора Університету св. Володимира, вихованця В.Б. Антоновича, історика, етнографа, джерелознавця, археографа М.В. Довнар-Запольського, ученим секретарем – приват-доцента Н.Д. Полонську, скарбником – Л.П. Добровольського. Саме вони взяли на себе левову частку клопотів щодо забезпечення діяльності інституту, добору кадрів, рецензування навчальних програм тощо [2].

З осені 1918 р. КАІ розпочав повноцінну діяльність. Причиною нової затримки відкриття інституту став перегляд статуту і навчального плану КАІ спеціальною підкомісією на чолі з академіком Д.І. Багалієм у складі Комісії з вищих навчальних закладів і установ МНО Української держави (голова В.І. Вернадський). 3-го листопада 1918 р. відбулося урочисте відкриття інституту.

Київський археологічний інститут став першим осередком археологічної освіти в Україні. Основними завданнями даного закладу, як стверджується в записці В.З. Завитневича, поданої в Міністерство Народної Просвіти з проханням відкрити Інститут, було вивчення місцевого краю і підготовка учених археологів, архівознавців та бібліотекознавців: «Здесь, в Киеве не только имеются научно-ценные археологические коллекции, собранные такими учреждениями, как городской музей, Университет Святого Владимира, Духовная Академия, с их богатыми музейными древностями, здесь буквально от каждого клочка земли веет глубокой стариной» [9]. Спочатку Київський археологічний інститут складався з 2 відділень: археологічного (з історією мистецтв) і археографічного.

На археологічному відділенні читалися: первісна і побутова археологія, старожитності Подніпров'я, доісторична антропологія, історична географія, історична етнографія, геологія з палеонтологією, історія археологічних відкриттів, історія економічного побуту Росії та України, історія побуту Росії та України, давнє християнське мистецтво, мистецтво Сирії та Візантії, античне мистецтво з мистецтвом північного узбережжя Чорного моря, історія українського мистецтва, народне мистецтво і етнографія України, історія російського та українського іконопису, історія орнаменту, нумізматики, музеологія.

На археографічному відділенні читалися: юридичні старожитності руські і литовсько-руські, історична географія, державний лад Польщі XIV–XVIII ст., історія економічного побуту Росії, руська – російська палеографія, українська палеографія, латинсько-польська палеографія, читання пам'яток давньоруських, московських і литовсько-руських, читання польських і латинських пам'яток, які стосуються України і Литви, нумізматики, українська генеалогія, геральдика російська і західно-руська, дипломатика російська і польська, сфрагістика, метрологія українська і російська, історія орнаменту, бібліотекознавство, архівознавство загальне й українське, музеологія [9].

Курс навчання тривав 3 роки, причому третій рік присвячувався практичним заняттям з одного предмету, який викладався в Інституті, написанню дисертації, захисту її перед Радою Інституту. Після успішного захисту дисертації дійсні слухачі отримували звання вченого археолога чи архівіста й ставали дійсними членами КАІ. Особам, котрі не захистили дисертацію, вручалось посвідчення про закінчення інституту й надавалось звання члена-співробітника. Згідно зі статутом КАІ Інститут як «учена корпорація» складався із почесних (котрі мали особливі заслуги перед Інститутом і наукою), дійсних (професорів і викладачів Інституту) членів, членів-співробітників [6].

У дійсні слухачі Інституту приймали осіб як чоловічої, так і жіночої статі з вищою освітою, а у вільні слухачі – з середньою. Так як Інститут створювався

на приватні кошти, то плата за відвідування лекцій складала 300 руб. у рік, вносилася по півріччям (у деяких випадках, за згодою Ради Інституту – 200 руб.).

Управляли Інститутом ректор і два проректори (один з навчально-наукової, другий – з господарської частини, які обирались на загальному зібранні з числа професорів Інституту на 3 роки з правом переобрання).

Навчально-науковий персонал складали професори, приват-доценти, доценти, лектори, слухачі. Професор – особа, яка має науковий ступінь і педагогічний стаж у вищій школі не менше, ніж п'яти років. Приват-доцент – особа, яка має науковий ступінь чи наукові праці без педагогічного стажу. Доцент – особа, яка має науковий ступінь і стаж у вищій школі не менше ніж п'ять років. Лекторами були особи, які відомі своїми спеціальними пізнаннями [4]. Існував і спеціальний опитувальник для осіб, які прагнули були лекторами. Він містив такі пункти: прізвище, ім'я, по батькові; адреса; освітній ценз; службовий стаж і суспільно-службове становище; партійна належність; з яких галузей знань прагнули б читати лекції чи вести бесіди; на яких мовах; коли і де читали лекції; де працюєте в даний час; які посібники необхідні для читання лекцій; чи будуть супроводжуватися лекції чи бесіди екскурсіями, практичними заняттями і світловими картинами; де бажаєте мати постійну роботу, в Києві чи в провінції; згодні роз'їзджати по провінціях з лекціями [5].

Цікавими були і нагрудні знаки Київського археологічного інституту. Знаки закладу, які носили на правій стороні грудей, були трьох видів: 1) для тих, хто закінчив курс Інституту і членів-співробітників; 2) для почесних членів; 3) для дійсних членів. Знак складався з щита давньоруської форми, заокругленого зверху і загостреного донизу з узорним візантійським кантом. На щиті було рельєфне зображення великого князя Ярослава Мудрого, зі згортком в одній руці і з мечем у другій. Князь був одягнутий у свиту і мантію, на голові – корона-шапка. На ногах – візантійське взуття. Біля фігури Ярослава Мудрого знаходився напис: «Великий князь Ярослав Мудрий», а внизу літери – К.А.І. Знак для тих, хто закінчив Інститут і членів-співробітників був срібного

кольору, з рельєфною фігурою і орнаментом і написом білими літерами. Знак для почесних членів був схожим, тільки фігура емальована. Між одним кольором емалі й іншим – золотий кантик. Знак для дійсних членів такий самий, але без емалі. Напис – «Великий князь Ярослав Мудрий» і літери К.А.І. – рельєфні білі [4].

Ініційований Радою КАІ у квітні 1919 р. перехід інституту у відання Вукопмису замість отримання обіцяної матеріальної підтримки став кроком до його закриття. На засіданні Науково-навчальної ради КАІ 23 серпня 1919 р. відбулося обговорення проблем, пов'язаних з виробленим комісією Вукопис проектом інституту, котрий серед інших змін передбачав зміну назви КАІ на Український археологічний інститут. Національний характер вузу підкреслювало слово «український», з включенням якого до назви інституту не погоджувалися фундатори КАІ. Після бурхливих дебатів переважною більшістю голосів за навчальним закладом залишили назву Київський археологічний інститут. Водночас розрахунки на матеріальну підтримку вузу як від держави, так і з боку фізичних осіб, не виправдовувалися. Не мали успіху спроби отримати субсидію. Попри всі «найкатегоричніші» протести викладачів і студентів «проти ничем необ'яснимого попраання их прав», згідно з розпорядженням завідувача Управління вищих шкіл м. Києва Г. Хиценка від 9 липня 1920 р., діяльність КАІ було припинено з оголошенням у газеті «Вісті Київського губерньського революційного комітету». Викладачів і слухачів звільнили, а майно й приміщення передали до УАН, якій підпорядковувався відтоді інститут. На прийняття «всього майна й помешкання інституту» академії надавався семиденний термін. Категорично «під загрозою суду ревтрибуналу заборонялося без дозволу Управління вивозити речі інституту, хоча б вони належали як власність викладачам». Формування нового Українського архівно-археологічного інституту доручалося Академії наук. Створена згідно з рішенням Спільного зібрання Академії наук від 12 липня 1920 р. спеціальна комісія на чолі з проф. В.Ю. Данилевичем мала виробити план реформи КАІ. Не сприймала позитивно спроб змінити напрям діяльності

інституту і Рада КАІ. Відновивши свою працю після реорганізації програми і зміни особового складу, КАІ поряд із Інститутом охорони здоров'я, Інститутом народного господарства, Вищим інститутом народної освіти імені М.П. Драгоманова, Робітничо-селянським університетом, Прискореними педагогічними курсами, Київським народним університетом-політехнікумом, Інститутом зовнішніх зносин, Соціально-економічним інститутом став одним із 9 вищих навчальних закладів Києва того часу. Перші кроки реформи полягали у створенні української, російської, єврейської (розпалася посеред року) секцій з відділеннями: історико-археографічним, історії мистецтв, архівно-бібліотечним, етнографічним [3, с. 160–167].

Реформа вищої освіти 1922 р., створення інститутів народної освіти та науково-дослідних кафедр – «державних науково-дослідних установ у відповідних галузях наукового дослідження» – з обмеженим штатом аспірантів вкотре поставили під загрозу існування КАІ як самостійного навчального закладу. 15 листопада 1922 р. постановою Колегії Головпрофосвіти КАІ надавався статус Київських археологічних курсів при Науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства (без асигнувань на утримання), у якому він проіснував майже впродовж року, зберігаючи в повсякденному спілкуванні звичну назву. Обов'язки ректора КАІ (одночасно декана мистецтвознавчого відділення) виконував Ф.І. Шміт, декана археологічного відділення – Н.Д. Полонська, етнографічного – А.М. Лобода. Функції Бюро і факультетської комісії взяла на себе Науково-дослідна кафедра, залучаючи до розгляду інститутських справ вченого секретаря Н.Д. Полонську та її заступника – В.М. Базилевича. Та 18 серпня 1924 р. Київська губнаросвіта КАІ «тимчасово зачинила» до отримання розпорядження від Головпрофосвіти про реорганізацію.

Останню спробу зберегти для науки і суспільства Археологічний інститут здійснив у жовтні 1924 р. В.М. Базилевич. Як помічник управителя наукової канцелярії і діловод Спільного зібрання ВУАН, він організував підтримку клопотання Виконавчого студентського бюро КАІ про «реорганізацію

інституту в самостійну Вищу школу» Етнографічною комісією, Комісією краєзнавства, Археологічним комітетом ВУАН. У проекті, поданому до Наукового комітету при НКО УСРР, йшлося про продовження діяльності КАІ як самостійного вищого навчального закладу, «єдиного на всій Україні ВУЗа» з музейним (з етнографічним і археологічним відділами) та археографічно-архівним факультетами, що «спромігся» б випускати «корисних практично-наукових освічених спеціалістів – музейників, архівістів, керівників екскурсіями». Та хоч ВУАН визнала існування КАІ «актуальним і доцільним», а на 1924-1925 бюджетний рік було складено кошторис, проект не знайшов втілення. Київський археологічний інститут припинив своє існування.

Висновки. Таким чином, Київський археологічний інститут засновувався як вищий навчальний заклад, який мав на меті наукову розробку археології, археографії, історії, бібліотекознавства, і підготовки спеціалістів для архівів, музеїв, бібліотек державних, громадських і приватних. За час існування з 1917 по 1924 рр. КАІ неодноразово реформовувався і перепідпорядковувався; його очолювали М.В. Довнар-Запольський, М.П. Гуля, С.І. Маслов, Ф.І. Шміт. Київський археологічний інститут був першим осередком археологічної освіти в Україні і дослідження його діяльності потребує подальших розвідок.

Список використаної літератури

1. *Гомоляко А.* Роль В.Ю. Данилевича у створенні та діяльності Археологічного інституту в Києві / А. Гомоляко // Література та культура Полісся. – 2011. – Вип. 65.

2. *Інститут* Рукопису Національної бібліотеки імені Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. XXIX, спр. 180. [Данилевич Василь Юхимович. Матеріали до Археологічного інституту. 1918–1920], арк. 1–2.

3. *Матяш І. Б.* Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років / І.Б. Матяш. – К., 2000. – 591 с.

4. *Центральний* державний історичний архів України (далі – ЦДІАК України), ф. 707, оп. 294, спр. 95. [Об учреждении в г. Киеве археологического института], арк. 2–6, 14.

5. *Державний* архів Київської області, ф. Р-1187, оп. 1, спр. 7. [Опросный лист для лиц ищущих лекторской работы], арк. 10.

6. *Центральний* державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3806, оп. 1, спр. 43. [Положення, уставы та звіти про роботу

Київського Археологічного Інституту, де співробітником була Н. Полонська-Василенко. Вересень 1919–1922 р.], арк. 18, 49.

7. *Полонська-Василенко Н.* Спогади / Наталія Полонська-Василенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2011. – 591 с.

8. *ІР НБУВ*, ф. ХХІХ, спр. 532–534. [Предложение попечителя Киевского учебного округа по поводу создания археологического института в Киеве, препроводительное письмо Н. Цытовича Данилевичу В.Е., протокол собрания учредителей, представление декана, ответ В.С. Иконникова], арк. 1–1 зв.

9. *ЦДІАК* України, ф. 711, оп. 3, спр. 4010 [Участие Академии в торжественном открытии Киевского Археологического Института], арк. 1–1 зв.

10. *Юркова О.* Митрофан Довнар-Запольський та Донський археологічний інститут: точка перетину / О. Юркова // *Архіви України*. – 2009. – № 5(265). – С. 220–228.